

Θανάσης Γκιούρας*

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Ο ΖΗΤΙΑΝΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο αποπειράται να προσεγγίσει ένα λογοτεχνικό κείμενο από την πλευρά της κοινωνικής θεωρίας, αποσκοπώντας στην ανάδειξη σχεσιακών πλεγμάτων και ιστορικών δομών, ή, με άλλα λόγια, των ευρύτερων κοινωνικών και ιστορικών προϋποθέσεων ενός παρόμοιου κειμένου. Αναλύεται η ιδιόζουσα αντίληψη περί επαιτείας και η δυναμική της εντός του θεσμικού πλαισίου, το οποίο αναπαριστάται από τον συγγραφέα, ενώ παράλληλα γίνεται απόπειρα αντιπαράθεσης του εν λόγω προτύπου επαιτείας με μεσαιωνικές και νεωτερικές μορφές του φαινομένου. Η εργασία κατανοείται ως συνεισφορά σε αντίστοιχες συζητήσεις τόσο της λογοτεχνικής κριτικής (στο βαθμό που αυτές δεν περιορίζονται απλώς σε γραμματολογικές αναλύσεις) όσο και της κοινωνικής θεωρίας (εφόσον αυτή ασχολείται με το πάντα ενδιαφέρον θέμα της λογοτεχνικής έκφρασης συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων).

Ο Γρηγόριος Ξερόπουλος σημείωνε το 1906 ότι «διά κάθε μυθιστόρημα, διά κάθε διήγημα του Καρκαβίτσα ημπορεί να γραφή ιδιαίτερα μελέτη».¹ Η άποψη αυτή ισχύει σίγουρα για τον Ζητιάνο. Η δύναμη του Ζητιάνου, ή μάλλον η θελκτικότητά του, βρίσκεται στο ότι ο Καρκαβίτσας κατορθώνει να δημιουργήσει ρεαλιστικούς χαρακτήρες και μάλιστα σε ένα τοπίο (ελληνική ύπαιθρος) που υπέκειτο για μεγάλο διάστημα σε μεταμόρφωση εξιδανικευτικής υψής. Ακριβώς στο χώρο όπου διαπλάθεται η παραδοσιακή αυτοσυνείδηση του νεότερου Ελληνισμού (στο Μεσοπόλε-

* Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης.

1. Ανατύπωση στη *Νέα Εστία* [έτος ΞΔ, (1990), τόμος 128, τεύχος 1517, Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καρκαβίτσα], σ. 1246.

μο θα αρχίσει να βαρβαίνει ο ρόλος της πόλης στο πεδίο αυτό), ο Καρκαβίτσας επιχειρεί, με τον τρόπο του, μια αναθεώρηση των θεμελιωδών αξιών που υποτίθεται ότι πηγάζουν απευθείας από το ιστορικό Είναι του ελλαδικού χώρου (εν είδει ιστορικής μεταφυσικής). Σαφώς, είναι ενδεικτική η χρονολογία εμφάνισης του «ηθογραφήματος» αυτού, που είναι όμως κάτι περισσότερο από ηθογράφημα: το 1896 έχει ήδη συντελεστεί η πτώχευση του 1893 από τον Τρικούντη και θα ακολουθήσει η ήττα του 1897. Ο Καρκαβίτσας λειτουργεί τόσο ως απόηχος της πρώτης (με την έννοια της κρατικής αδυναμίας αλλά και της ιδιωτικής υπεκμετάλλευσης του κράτους) όσο και ως προάγγελος της δεύτερης (μέσα από τη σχετικοποίηση των εθνικών ιδεωδών και την ανυπαρξία εξωτερικής πολιτικής).

Η σταδιοδρομία του Βαλαχά, μια και ο λόγος περί κράτους, είναι χαρακτηριστική για το φαινόμενο ενός δημόσιου αξιώματος που καταλήγει κατ' ουσίαν σε ένα προσοδοφόρο και προνομιούχο αξίωμα με αντεστραμμένα πρόσημα: πρόκειται για ιδιωτική εκμετάλλευση στο πλαίσιο τοπικών παραγόντων. Ο Βαλαχάς είναι γνήσιο τέκνο της «κομματικής» πελατείας και της πολιτικής διαφθοράς. Ο Καρκαβίτσας δεν έχει ανταπάτες ως προς τη συνταγματικότητα και το «δημοκρατικό», ή, ακόμη καλύτερα: εύνομο, χαρακτήρα της πολιτείας του καιρού του (Ζ 102).² Στην παράθεσή του καθίσταται σαφής η διατήρηση ενός παραδοσιακού κοινωνικού σχηματισμού υπό συνταγματικό μανδύα. Ο Βαλαχάς καταλήγει εντούτοις να είναι φύλακας συνόρων, ορίων, και στο τέλος να υποκύψει ακριβώς σε μια οριακή κατάσταση: «Τρεις δυνάμεις απειλούσαν τώρα τον τελωνοφύλακα: η θρησκεία, η δεισιδαιμονία και η αγριότητα. Τρεις φοβερές δυνάμεις, αγριοπρόσωπες και φιδοπλόκαμες σαν τις Ερινύες του αρχαίου ελληνικού κόσμου, μεταφερόμενες στη νεώτερη κοινωνία με όλη τη φρίκη και την απηδία τους» (Ζ 207). Εντέλει, με ενδεικτικό τρόπο, θα υποκύψει και θα καταλήξει, κατά κυριολεξία, παίγνιο στα χέρια εκείνου που αντιπροσωπεύει ακριβώς τον αντίθετο πόλο σε αυτό που, τυπικώς, αντιπροσωπεύει ο Βαλαχάς: του ζητιάνου. Είναι μάλιστα ενδεικτικό για την αμείλικτη ειρωνεία του Καρκαβίτσα ότι αυτή η εγκατάλειψη εξελίσσεται συμβολικά με επίσημη προτροπή των κρατικών φορέων. Ο Βαλαχάς εγκαταλείπεται ως εργαλείο από το θεσμό που ήθελε ο ίδιος να εργαλειοποιηθεί για το δικό του όφελος.

2. Οι αναφορές γίνονται από την έκδοση του Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Ο Ζητιάνος του Καρκαβίτσα*. Εισαγωγή-Κείμενο-Γλωσσάριο. Νέα έκδοση, Αθήνα, εκδ. Κανάκη, 1996.

Η κοινωνία που περιγράφεται από τον Καρκαβίτσα απέναντι στη διεφθαρμένη και παρηκμασμένη «πριν την ώρα της» κρατική εξουσία είναι μια ακραιφνώς παραδοσιακή κοινωνία της υπαίθρου: το χωριό των Καρκαβούνιδων. Με ριζοσπαστικό και ανελήτο τρόπο ο Καρκαβίτσας ζωγραφίζει μια εικόνα αγροτιάς η οποία στηρίζεται σε διαρκείς αντιστροφές μιας εθνοκεντρικής λαογραφίας, αποκαθιστώντας την κριτική της διάσταση μέσω ρεαλιστικής αφήγησης. Οι χωρικοί είναι οκνοί, αποβλακωμένοι από την αγροτική εργασία, αμαθείς, δεισιδαίμονες, τραχείς, χαμερπείς, αλλά και ευκολόπιστοι. Πρόκειται για ανδροκρατούμενη κοινωνία με καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων και με σαφώς κυρίαρχη θέση του αρσενικού απογόνου (Ζ 222). Πρόκειται για κοινωνία με κλειστό, θα λέγαμε, οριζόντα –κλειστό ιδιαίτερα από τις πολιτικές συνθήκες στις οποίες έχει περιέλθει. (Βλ. επί του προκειμένου την παρατήρηση του Δ. Τσάκωνα: «η νεοελληνική κοινωνία γίνεται ασφυκτική»³). Η πρώτη παράγραφος του έργου δείχνει άλλωστε αυτόν τον (κατα)πιεσμένο και υποτελή χαρακτήρα, καθώς είναι, πέραν τούτου, αριστουργηματική στη συντομία της εισαγωγής. Το χωριό είναι «παραχορτασμένο με την παχειά χλωροσά και αποκαρωμένο από τις μiasματικές αναθυμιάσεις των βάλτων (...) έχει την φτωχικήν εκείνη και φοβισμένην έκφραση που έχουν όλα του κάμπου τα χωριά, τα δουλωμένα και τ' ανάξια υπάρξεως». Σε αυτόν τον κόσμο θα εισέλθει το καταλυτικό στοιχείο του έργου, ο μετατροπέας και εκμεταλλευτής αξιών και καταστάσεων: ο ζητιάνος.

Το δεύτερο κεφάλαιο του έργου είναι αρκετά σημαντικό. Ο λόγος γέννησης της επαιτείας, όπως φανερώνεται μέσα από το *Ζητιάνο*, εντοπίζεται στην άγονη θέση των Κραβαρίτικων χωριών. Εμφανίζεται ως μία αρχική κατάσταση χωρίς ελπίδα βελτίωσης και, πάντως, όχι με τα χαρακτηριστικά της επαιτείας του δυτικοευρωπαϊκού Μεσαίωνα. Σαφώς, υπάρχουν κοινά σημεία: η αυτοοργάνωση του χωριού με προσανατολισμό την επαιτεία (ο Κουτσοκουλόστραβος χορός και ο κώδικας «επαγγελματικής» τιμής προσομοιάζουν σε γαλλικές συνθήκες των *cours de miracles*, που τόσο έντονα έχει περιγράψει ο Victor Hugo). Η επαιτεία εμφανίζεται εδώ εν πρώτοις στηριγμένη σε μία «κοσμοθεώρηση» (Ζ 123) που αντιστρέφει με εργαλειική κατεύθυνση τον άγονο χαρακτήρα της φύσης που περιβάλλει τους Κραβαρίτες –η επαιτεία καθίσταται τέχνη απολαβής του καρπού εργασίας άλλων. Ο Ζητιάνος λοιπόν στέκει απέναντι στην εργασιακά οργανωμένη κοινωνία ή κοινότητα ως αυτός που τρέφεται από το οριακό

3. Δημήτριος Τσάκωνας, 1980, «Αι κοινωνικαί ιδέαι του Καρκαβίτσα», στη συλλογή του ίδιου *Προβλήματα Ελληνικότητας*, Αθήνα, Εκδ. Φιλούντας, σ. 205.

πλεόνασμα των χωρικών. Εντούτοις, δεν παρουσιάζεται εδώ ως απλός αποδέκτης, και μάλιστα οριακός αποδέκτης, μιας κάποιας παραγωγικής διαδικασίας, αλλά, πολύ περισσότερο, ως μεσολαβητής. Δεν ψυμοζιττά απλώς· πλουτίζει. Δεν λαμβάνει μόνον· συσσωρεύει. «Έτσι και αυτά τα ελάχιστα και πρόστυχα στα χέρια του άλλαξαν και εγίνονταν καθαρό χρυσάφι» (Ζ 130). Το χρυσάφι το έχει αποκτήσει από «τον Κοέν, τον Εβραίο, στη Λάρισα» δίνοντας χαρτονομίσματα (Ζ 148). Πέρα όμως από αυτή τη μεσολάβηση (που συνοδεύει τη «διαβολική» φύση του χρήματος) ο ζητιάνος αποκαλύπτεται και ως εκμεταλλευτής που, σε αντίθεση προς τους «ακίνητους» χωρικούς αλλά και προς τις παραδοσιακές «επαιτικές περιφέρειες» της Άπω Ανατολής, δεν γνωρίζει όρια στη δράση του (Βαλκάνια και Μικρασία), η οποία εκτείνεται και στη μίσθωση παιδιών προς επαιτεία.⁴ Η εκμετάλλευση αυτή παράγει, κυριολεκτικά, το δικό της υλικό, το ανθρώπινο υλικό, που αποτελεί ταυτόχρονα και «κεφάλαιο». Η φρικώδης «σακατοπαραγωγή του Αγίου Πέτρου» (Ζ 143), του διπλανού χωριού από εκείνο του Τζιριτόκωστα, θα μπορούσε *mutatis mutandis* να χαρακτηριστεί ως μία τέτοια επενδυτική δραστηριότητα. Όταν δεν υπάρχει τίποτε άλλο (επιμερδέστερο) προς οικονομική εκμετάλλευση, τότε καθίσταται αντικείμενο εκμετάλλευσης το ίδιο το ανθρώπινο σώμα. Η «διάπλωση των παιδών» παίρνει εδώ ένα τρομακτικό, κυριολεκτικό νόημα. Ο οικονομικός ορίζοντας που περιγράφει ο Καρχαβίτσας φέρει αντεστραμμένα πρόσημα, και αυτό είναι το χαρακτηριστικότερο δείγμα της «διάλυσης» που αντιπροσωπεύει ο Ζητιάνος: ο δημόσιος υπάλληλος εκμεταλλεύεται τη θέση του για προσωπικό πλουτισμό, οι χωρικοί στο Νυχτερέμι παρουσιάζονται υποδουλωμένοι στην εργασία, υποδουλωμένοι τόσο στις δυσκολίες της αγροτικής εργασίας όσο και στο θεσμικό πλέγμα που βασίζεται στο πλεό-

4. Η πρακτική αυτή, το λεγόμενο «ρόγιασμα», ήταν κάτι το συνηθισμένο στις φτωχότερες ελλαδικές περιοχές και μπορεί να εντοπιστεί μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στην επαιτεία, αλλά χαρακτηριζε και τους άτυπους θεσμούς μαθητείας που κυριαρχούσαν. Για το γενικό ιστορικό πλαίσιο, βλ. Γιώργος Παπαγεωργίου, 1986, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος-20ός αιώνας)*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 3. Παραδειγματικά, για συγκεκριμένες περιοχές της βόρειας Πελοποννήσου, βλ. Χρήστος Κωσταντινόπουλος, 1987, *Η μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου*, Αθήνα, Εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 14· βλ., επίσης, Μαρία Κορασίδου, 1995, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 29, σ. 91-92, όπου γίνεται λόγος από φορείς κοινής γνώμης για «εργολάβους της ένδειας» και για στρέβλωση παιδιών με σκοπό την επαιτεία· για τη μίσθωση των παιδιών και για τις συνθήκες διαβίωσής τους, βλ. στο ίδιο, σ. 169.

νασμα της δικής τους εργασίας, ο δε ζητιάνος είναι έμπορος σωμάτων (κατά κυριολεξία) και εκμαυλιστής ψυχών.

Ο εκμαυλισμός αυτός είναι μία ιδιάζουσα παραλλαγή (και, πολύ περισσότερο: αρνητική μεταλλαγή) της νεωτερικής ογοatory του Adam Smith,⁵ που συγκροτεί, σύμφωνα με τον Σκώτο θεωρητικό, το κατ' εξοχήν στοιχείο της ειρηνικής και ανθρώπινης οικονομικής επικοινωνίας. Ο Adam Smith δεν είχε παραλείψει να τονίσει ότι «ούτε ακόμη και ο ζητιάνος» δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την αγαθοεργία των συνανθρώπων του,⁶ αλλά εμπλέκεται και αυτός (όπως ο Τζιριτόκωστας) στο δίκτυο των σχέσεων που καθορίζονται από την πράξη της ανταλλαγής. Η διεύρυνση της ανταλλαγής και η μεσολάβησή της από το γενικό χρηματικό ισοδύναμο τονίζει, σύμφωνα με τον Smith, το δεσμευτικό χαρακτήρα της οικονομικής επικοινωνίας, καθώς, εντός αυτών των πλαισίων, ακόμη και «παράπλευρες» οικονομικές δραστηριότητες, όπως αυτή της επαιτείας, διενεργούνται όχι εντός μιας απλώς διπολικής σχέσης (παροχή αγαθών από τον κάτοχο Α στον επαίτη Β), αλλά μιας τουλάχιστον τριγωνικής σχέσης (ο Α δίνει χρήματα στον Β, που είναι επαίτης, ο οποίος αγοράζει αγαθά από τον Γ), η οποία έχει την ιδιότητα της επέκτασης μέχρι τα όρια της αγοράς καθαυτήν. Ο Καρκαβίτσας θα τονίσει εντούτοις επανειλημμένως στο έργο του (Ζ 155-156, 160, 174, 209) ότι ο ζητιάνος απευθύνεται, όποτε χρειαστεί, στα πάθη των ανθρώπων για τον δικό του οικονομικό προσπορισμό. Εκμεταλλευόμενος, δηλαδή, την αμάθεια των υπολοίπων μελών της ανταλλακτικής σχέσης (όπως φαίνεται και στη στιχομυθία του με τις γυναίκες του χωριού), δεν απευθύνεται στο καλώς εννοούμενο συμφέρον τους, αλλά συγκροτεί με φανταστικό τρόπο το δέλεαρ της προσφοράς του.⁷ Τα πάθη των ανθρώπων εστιάζονται από το ζητιάνο σε ένα

5. Lectures on Jurisprudence, 1978, (A) vi. 56, *Indianapolis, The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*.

6. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1976, I. ii. 2, *Indianapolis, The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*.

7. Με αυτόν τον τρόπο αντιστρέφεται η προοπτική αντιμετώπισης της επαιτείας όπως την πραγματεύεται ο νεαρός Hegel στο κείμενο του *Η θετικότητα της χριστιανικής θρησκείας* (1795-1796), όταν, μεταξύ άλλων τονίζει: «Ο άπορος έχει το δικαίωμα να απαιτεί από μένα, ως μέλος του κράτους, ελεημοσύνη, [αλλά] εδώ ασκεί την απαίτηση άμεσα, ενώ θα έπρεπε να την ασκήσει έμμεσα μέσω του κράτους: για μένα, ως ηθικό ον, είναι μία ηθική απαίτηση στο όνομα του ηθικού νόμου το να θέσω στον εαυτό μου την υποχρέωση της αγαθοεργίας –σε μένα ως παθολογικό ον [πρωικισμένο με τάσεις συμπάθειας (sympathetische Neigungen)] δεν ασκεί μια απαίτηση, αλλά επιδρά επάνω μου ως φυσικό ον, καθώς εγείρει τη συμπόνια μου», G. W. F. Hegel, *Werke*, Bd. 1, *Frühe Schriften*, σ. 135, Redaktion Eva Moldenhauer & Karl Markus Michel, Frankfurt/Main, 1986.

κάτοπτρο που βρίσκεται καθαυτό εκτός των στενών κοινοτικών σχέσεων· η υπόσχεση πραγματοποίησης των μύχιων πόθων των γυναικών του χωριού διαστρεβλώνεται ακριβώς από τον τρόπο της αρχικής τους αναζωπύρωσης: οι πόθοι εργαλειοποιούνται για ένα ιδιωτικό συμφέρον που δεν συμμερίζεται το περιεχόμενό τους και έτσι αποκτούν καταστροφικό χαρακτήρα. Ο ζητιάνος εκ-μεταλλεύεται τα πάθη: από αυτά «παράγει» αξίες σε μορφή χρήματος. Δεδομένου ότι αντιπροσωπεύει μέσα στη δυναμική του κειμένου το μεταβαλλόμενο στοιχείο, αποκτά, ακριβώς ως φορέας προθεσμοποιημένων μορφών επικοινωνίας, τη μορφή του μάγου (Ζ 209), ο οποίος σύρει τα θύματά του από το παρόν τους σε ένα είδος αρχαϊκού παρελθόντος.⁸ Η όψη αυτή είναι μία από τις πολλές του ζητιάνου, ο οποίος μεταμορφώνεται διαρκώς σε αναλογία προς το περιβάλλον του (όπως δείχνει παραστατικά η σκηνή στο στάβλο μετά τον Ξυλοδασμό του από τον Βαλαχά) –ο Τζιριτόκωστας ενσαρκώνει μία ιδιαίζουσα εκδοχή του αρχαιοελληνικού Ερμή, καθώς μεταβάλλεται, μετακινείται, απατά και εμπορεύεται. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι ο Καρκαβίτσας δεν δίνει απόλυτη μορφή στα διάφορα προσώπια του ζητιάνου, αλλά, ακριβώς μέσα από την υποκρισία και το δόλο του, μέσα από την απαξία του, δείχνει και τον δικό του ανθρώπινο χαρακτήρα. Ο ζητιάνος τρομάζει από τα πάθη στα οποία απευθύνεται: «Αυτός ο ίδιος άρχισε να αισθάνεται ψυχικόν ίλλιγγον εμπρός στο τόσο μίσος και την αφάνταστη σκληρότητα, που εκυβερνούσε δεσποτικά τις χωριάτικες εκείνες ψυχές» (Ζ 164). Δεν είναι λοιπόν μόνον ο ζητιάνος αυτός που έχει διπλή όψη, είναι και το χωριό, αλλά αυτό δεν χρησιμοποιεί την υποκρισία, είναι υποταγμένο σε αυτήν. Η σκοτεινή αυτή πλευρά της χωρικής κοινότητας ωθεί τον Τζιριτόκωστα στον μοναδικό του «ηθικοφιλοσοφικό» συλλογισμό: «Φαγωθήτε ζωντόβολα! εψιθύρισε κουνώντας μελαγχολικά το κεφάλι. Δεν σας φτάνει η δυστυχία της ζωής· θέλτε να την μεγαλώνετε και με τα πάθη σας!... Ποιος θα δικάσει το ζητιάνο, αν γδύση ως το κόκκαλο τέτοια παλιοπράματα!...»

8. Βλ. τις παρατηρήσεις του Μάριο Βίττι για το ότι ο ρεαλισμός (που γνωρίζει τα πρώτα του βήματα στην Ελλάδα και με το Ζητιάνο του Καρκαβίτσα) δεν ευδοκμεί με τα «καλά αισθήματα», όπως και για την ενασχόληση με τη μαγεία ως συστατικό της εξελισσόμενης ελληνικής ηθογραφίας, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, 3η έκδοση, συμπληρωμένη, Αθήνα, Εκδ. Κέδρος, 1991, σσ. 54 και 72. Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Ποινικό Νόμο του 1834 που είχε συντάξει ο Ludwig Maurer, ο Τζιριτόκωστας μπορεί να καταταχθεί στην κατηγορία του «γόητος», καθώς «γόης» είναι εκείνος που «πλανά άλλους διά νομιζόμενων θαυμάτων, διά μαγειών ή εξορκισμών, διά σημειομαντίας ή ονειροκρισίας, προφητείας, θησαυρωρυχίας, χρυσοποιίας και άλλων παρομοίων γοητειών» (αναφέρεται από την Κοραΐδου, *ό.π.*, σ. 29).

(Ζ 196). Με αυτόν τον τρόπο εκφράζεται μία εγγενής ιδιότητα του κειμένου: η διαλεκτική σχετικοποίηση των αξιών που έχει προκύψει από την ιδιαίτερη συγκρότηση του σκηνικού από πλευράς Καρκαβίτσα. Μέσω όμως της σχετικοποίησης της δράσης των ηρώων, η «ενοχή», που πλανάται ως αίτημα προς υπέρβαση από την αρχή του κειμένου, γίνεται διάσπαρτη, και αυτό επιτρέπει στον Καρκαβίτσα να προσφέρει όχι απλώς ένα ηθογράφημα με σαφή και «ικανοποιητική» σκιαγραφία χαρακτήρων, αλλά –έστω *cum grano salis*– την τομή μίας ιστορικής περιόδου, της οποίας είναι μάρτυρας.

Ο εκμαυλισμός που προέρχεται από το ζητιάνο και καταλήγει σε εξόπτωση του τελωνοφύλακα δεν δρα προς συντήρηση και συνοχή της κοινότητας, όπως δρούσαν οι αρχέγονοι, παραδοσιακοί «θεραπευτές» («Ο «θεραπευτής» είναι το [ιστορικά] αρχαιότερο επάγγελμα⁹), αλλά, περισσότερο καλούμενος (επωφελούμενος) τα πνεύματα της αποσύνθεσης, έρχεται στο χωριό με ένα ημιθανές φόρτωμα και φεύγει με ένα παρόμοιο, υποδεικνύοντας έτσι ότι στέκει μεταξύ τάξης και αταξίας, λογικής και παραλόγου, ζωής και θανάτου.

Οι σχετικοποιημένες αξίες, έτσι όπως αναδεικνύονται μέσα από το κείμενο, δεν μπορούν να βρουν μία ύστατη πλαισίωση και δικαίωση στην έννοια της Φύσης, όπως θα το προτιμούσε ο 18ος αιώνας. Η Φύση στον Καρκαβίτσα (όπως φαίνεται και από τις αντίστοιχες ταξιδιωτικές του σημειώσεις) εμπριέχει «ισότιμα», άρα με αδιάφορο τρόπο, τις αρνητικές και θετικές αξίες. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, έχοντας δείξει τη δυναμική της αποσύνθεσης και της πτώσης, ο Καρκαβίτσας τελειώνει το έργο με μία διαπίστωση «ίσης αγάπης» της Φύσης «και στον Κή τους καρπούς και στα πρωτοτόκια του Άβελ».

Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται και από την περιγραφή της περιοχής των Κραβάρων που έκανε ο Καρκαβίτσας το 1890 (έξι χρόνια πριν τη δημοσίευση του *Ζητιάνου*). Η ίδια η στάση των Κραβαριτών εξηγείται μέσα από τη φύση που τους περιβάλλει και, αντίστροφα, η ίδια η φύση χαρακτηρίζεται από τη δική τους στάση. «Είναι ρωμαλέα, αλλ' άνευ επιβολής· τερπνή κάπου, αλλ' άνευ μεγαλείου και ως επί το πολύ γυμνή, ψωραλέα, ποταπή μ' όλον τον όγκον της, αποτεθαρρυσμένη ως και οι κάτοικοί της»

9. Max Weber- *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Aus den nachgelassenen Vorlesungen herausgegeben von S. Hellmann und M. Palyj [1923]. Dritte Auflage, besorgt von Johannes Winckelmann, Berlin, 1958, σ. 112.

(Τ 140)-¹⁰ «όπως δε η φυσική αυτή κατάσταση του τόπου διέπλασε τον άνθρωπον, ούτω και ο άνθρωπος διέπλασε τας παραδόσεις του» (Τ 141)· η γη «καθ' όλα τα Κράβαρα δεν είναι καθόλου φιλόστοργος μήτηρ αλλά τεκνοβόλος μητριά» (Τ 162),¹¹ γι' αυτό και οι Κραβαρίτες «είναι ορεινοί αλλ' ορεινοί άτολμοι» (Τ 141), «προτιμούν την επαιτείαν» (Τ 162). Η «καταγωγή» αυτή της επαιτείας, η γενετική της, θα λέγαμε, εξήγηση είναι χαρακτηριστική για το Ζητιάνο. Πρόκειται για ανθρώπους «από τους [οποίους] το παν δύναται να περιμένη τις· η πτωχεία και η αθλιότης διέστρεψε φρικωδώς τας ψυχάς των!» (Τ 195). Η επαιτεία που γεννιέται από αυτήν την κατάσταση –προς την οποία «δείχνουν» όλες οι συνιστάμενες της: οι Κραβαρίτες δεν είναι φιλόξενοι (γιατί δεν έχουν επαρκή πλεονάσματα, Τ 170), δεν φοβούνται την ξενιτεία (καθώς δεν τους δεσμεύει κάποια αγροκαλλιέργεια)– δεν είναι η επαιτεία της νεωτερικής Ευρώπης που προκύπτει από την άρση και καταστροφή κοινοτικών δομών λόγω εξάπλωσης της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής που της αντιστοιχεί.

Ένα φαινόμενο όπως η επαιτεία και το πλαίσιο αιτιών που την προκαλούν έχει γνωρίσει πολλές μεταβολές κατά την ιστορική του εξέλιξη. Αυτό φαίνεται άλλωστε και στην περιπέτεια του όρου. Κατά τον ώριμο Μεσαίωνα χαρακτηρίζονται από τη νομοθεσία του Καρόλου του Μέγα ως *pauperes* οι απελεύθεροι που δεν έχουν έγγεια περιουσία, τελούν υπό την άμεση δικαιοδοσία του αυτοκράτορα και προσφέρουν στρατιωτική υπηρεσία. Εντούτοις, παρά τις προθέσεις του αυτοκράτορα, ο Μεσαίωνας δεν θα αναπτύξει οργανωμένα και συστηματικά πλαίσια πρόνοιας για τους απόρους: ο κοινωνικός διαχωρισμός *potentes* (αυτοκρατορικοί ακόλουθοι και άλλοι φεουδάρχες) και *pauperes* (ελεύθεροι ακτήμονες) καθίσταται ιδιαίτερα σαφής τον 7ο αιώνα.¹² Παράλληλα, στα πλαίσια της μεσαι-

10. Η αναφορά γίνεται από τη συλλογή *Ανδρέας Καρκαβίτσας, Ταξιδιωτικά*, εισαγωγή-ανθολόγηση Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος (Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 1998), όπου και το κείμενο «Κράβαρα (Οδοιπορικοί σημειώσεις)», σ. 113-224.

11. Αν και η έκδοση των ταξιδιωτικών κειμένων του Καρκαβίτσα που αναφέρεται στην προηγούμενη υποσημείωση είναι η πιστότερη προς τις πρωταρχικές δημοσιεύσεις των κειμένων, καθώς αυτές, σύμφωνα με επισήμανση του ανθολόγου, ελήφθησαν υπόψη προς αποφυγή λαθών (ό.π., σ. 32), γεννάται το ερώτημα αν στη συγκεκριμένη πρόταση θα πρέπει να γίνεται λόγος για «τεκνοβόλο» ή «τεκνοβόρο μητριά». Τη δεύτερη απόδοση παραθέτει, π.χ., η έκδοση των *Απάντων* (Αθήνα, εκδ. Καπόπουλος, 1973, τόμος 4, σ. 37).

12. Βλ. Karl Bosl - Potens und Pauper. Begriffsgeschichtliche Studien zur gesellschaftlichen Differenzierung im frühen Mittelalter und zum «Pauperismus» des Hochmittelalters. *Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner*, Göttingen, 1963, ιδιαίτερα σ. 63 κ.ε..

ωνικής κοινωνίας χαρακτηρίζονται από τον 9ο αιώνα ως «*pauperes Christi*» οι μοναχοί και οι μοναχές, και, ενώ ο όρος εξαπλώνεται κατά τη διάρκεια των επόμενων αιώνων, τον 11ο αιώνα ονομάζονται πλέον «*pauperes Christi*» οι επάιτες που ζουν από τα εκκλησιαστικά κτήματα. Η προϊούσα μεταβολή των μεσαιωνικών κοινωνικών πλαισίων θα οδηγήσει στο ότι οι κοινωνικά (και νομικοδιοικητικά) προσδιορισμένοι *pauperes* –ως άπορα, πλέον, μέλη της μεσαιωνικής κοινωνίας– και η θρησκευτική αντίληψη της ένδειας και της ηθελημένης φτώχειας (η οποία, με χαρακτηριστικό τρόπο, στην *ιδεατή* της διάσταση, καθίσταται στόχος κηρύγματος των ανώτερων στρωμάτων που βλέπουν τα προνόμιά τους να διασαλεύονται από τα ανερχόμενα μεσαιά στρώματα των πόλεων) θα αλληλοκαλυφθούν εν μέρει κατά την απαρχή του ύστερου Μεσαίωνα, πριν την καθαντό εκδήλωση του «προβλήματος των απόρων» που θα απασχολήσει την αστική κοινωνία στα πρώτα της ιστορικά στάδια (και θα παραμείνει ως οιοονεί απειλή –και ενίοτε απτή πραγματικότητα– σε όλα τα επόμενα). Στην Ιταλία του 11ου αιώνα η επαιτεία δεν θεωρείται κάτι κακό· αντιθέτως, στα πλαίσια της τότε νομιμοποίησης της ταξικής δομής, οι πλούσιοι «πρέπει» να ζητιανεύουν στη θέση των *roverì vergognosi*. Άλλωστε, στο Μεσαίωνα τα όρια μεταξύ επαιτείας και επίκλησης βοήθειας προς την (κάποια) κοινότητα είναι ασαφή και προσδιορίζονται μάλλον γεωγραφικά και όχι από τη σχέση καθαντή. Οι τύποι των μεσαιωνικών επαιτών θα απαθανατιστούν για τελευταία φορά στους πίνακες των Ολλανδών ζωγράφων Hieronymus Bosch και Peter Bruegel του Πρεσβύτερου, οι οποίοι θα εκφράσουν με συμβολικό τρόπο στα έργα τους το τέλος του ύστερου Μεσαίωνα. Διαφοροποιούμενη από τις κατακερματισμένες κοινωνίες της μεσαιωνικής δυτικής Ευρώπης, η βυζαντινή αυτοκρατορία έχει να επιδείξει ένα, συγκριτικά, πιο οργανωμένο πλαίσιο πρόνοιας για την επαιτεία, το οποίο εν πολλοίς, αλλά όχι αποκλειστικά,¹³ οφείλει τη λειτουργικότητά του στη μέριμνα της Εκκλησίας. Οι διάφοροι «ψωμοξήτες», «διακονιάριοι», «λώταγες», «εμβολάριοι» (απ' όπου προέρχεται και το νεοελληνικό «μπουλιάρης»¹⁴), «έρρουλοι» κ.λπ., που σύγναζαν τόσο στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας όσο και σε άλλες πόλεις, είχαν τις ίδιες αιτίες ύπαρξης με τους αντίστοιχους επάιτες της βόρειας και δυτικής

13. Ο Φαίδων Κουκουλιές, στο έργο του *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός* (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1947), Β, Ι, σ. 131, αναφέρει ότι υπήρχαν και ιδιώτες «κλήτορες» ευαγών ιδρυμάτων. Βλ., επίσης, Ανδρέας Ανδρεάδης, 1992, *Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας* (2η έκδοση), τόμος Β', Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, σ. 400 κ.ε..

14. Για τα έμβολα, βλ. Ανδρεάδης, *ό.π.*, σ. 426.

μεσαιωνικής Ευρώπης, ενώ η βυζαντινή νομοθεσία προέβλεπε διώξεις για ηθελημένες ή προσποιούμενες σωματικές παραμορφώσεις με σκοπό την αποκόμιση ελεημοσύνης.¹⁵ Από τον 7ο αιώνα υπάρχει στην Κωνσταντινούπολη συντεχνία επαιτών με προστάτη τον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα, ενώ τα ευαγή ιδρύματα ανά την επικράτεια συνδυάζουν διάφορες λειτουργίες, τόσο απλής μέριμνας όσο και ιατρικής θεραπείας για ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού.

Οι αιτίες της μεσαιωνικής επαιτείας θα μπορούσαν λοιπόν –με τελείως δόκιμο τρόπο– να οριστούν ως εν πολλοίς «έκτακτα» φαινόμενα (που δραστηριοποιούνται εντούτοις σε μία δεδομένη κοινωνική βάση και αποκτούν μέσω αυτής το ειδικό τους βάρος), όπως οι οικονομικές διακυμάνσεις (π.χ., κακή σοδειά), οι πόλεμοι (ιδιαίτερα ο Τριακονταετής Πόλεμος αποτελεί την αιτία μαζικής επαιτείας), οι φυσικές καταστροφές (σεισμοί κ.λπ.), οι επιδημίες, αλλά, παράλληλα, η ανεξέλεγκτη φορολογία (από το τέλος του 16ου αιώνα αυξάνονται τα φορολογικά βάρη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων λόγω ευρείας εφαρμογής του έμμεσου φόρου κατανάλωσης και γενικότερα της ανάγκης των ηγεμόνων να ξεπληρώσουν τα χρηματικά, πλέον, χρέη τους), όπως και η σταδιακή εφαρμογή της μηχανικής τεχνολογίας στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή. Αντιστρόφως, οι αιτίες της νεωτερικής επαιτείας (στα πρώτα της στάδια) ανάγονται στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «χειρισμοί» από πλευράς φορέων συμφερόντων: την ίδια περίοδο, όπου η πλουτοπαραγωγική ικανότητα της εργασίας οδεύει προς καταστάσεις πρωτόγνωρες για την ως τότε ανθρώπινη ιστορία, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, στερούμενο τα παραδοσιακά καθορισμένα μέσα παραγωγής του βίου του, θα υποβιβαστεί στο επίπεδο της επαιτείας, απεικονίζοντας τις αρνητικές πλευρές της «ελεύθερης εργασίας». Δεν είναι συμπτωματικό το ότι η πρώτη χώρα στην οποία ξεκινά η συγκρότηση των θεμελιωδών συστατικών της αστικής, κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, η Αγγλία, θα προχωρήσει σε διάφορα μέτρα καταπολέμησης του αντίστοιχου φαινομένου, το οποίο και σηματοδοτεί τη γέννηση της σύγχρονης –και σταδιακά όχι πλέον «μεσαιωνικής»– επαιτείας. Το 1531, σε μια προσπάθεια ελέγχου της επαιτείας, εκδίδονται στην Αγγλία σε εθνικό επίπεδο αντίστοιχες «άδειες»

15. Βλ. Κουκουλές, *ό.π.*, σ. 101. Ορισμένες συνοπτικές παρατηρήσεις για την επαιτεία στην οποία περιέχονταν όσοι έπασχαν από ανιάτες αρρώστιες ή παραμορφώσεις βλ. στην εισήγηση του Γεράσιμου Πεντόγαλου, 1993, «Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο. Λεπροί, ανιάτοι, ανάπηροι», στον τόμο *Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο. Πρακτικά ημερίδας*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, γενική εποπτεία Χρύσα Μαλτέζου, σ. 155-169.

απολαβής ελεημοσύνης (έχει ήδη προηγηθεί η πόλη του Λονδίνου το 1524),¹⁶ ενώ τα διάφορα κράτη και κρατίδια της ηπειρωτικής Ευρώπης θα ακολουθήσουν την αντίστοιχη μέθοδο ρύθμισης. Το 1601 εφαρμόζεται από τη βασίλισσα Ελισάβετ ο νόμος «for the relief of the poor», που θα καθορίσει την αντίστοιχη νομοθεσία στην Αγγλία τουλάχιστον για δύο αιώνες (θα συμπληρωθεί το 1662 από το περίφημο Settlement Act του Καρόλου Β΄, το οποίο, εκτός των άλλων, θα επισύρει αργότερα την κριτική του Adam Smith). Πέρα από τη μέριμνα και την πρόνοια για κοινωνικές ομάδες που αποτελούν εξ ορισμού αποδέκτες αντίστοιχων πρακτικών (ηλικιωμένοι, άρρωστοι, παιδιά), αυτό που απασχολεί ιδιαίτερα τη νομοθεσία και, γενικότερα, την κοινή γνώμη της εποχής είναι ο λεγόμενος «sturdy vagrant» και «stout beggar», δηλαδή οι νεαροί, ανύπανδροι άνδρες, που δεν έχουν απασχόληση και ωθούνται στις πόλεις προς ανεύρεση εργασίας ή προς επαιτεία.¹⁷ Οι «able-bodied» άνεργοι καθίστανται από το 16ο αιώνα στόχος της νομοθεσίας, υπό το σύνθημα «setting the poor on work» –πρόκειται για την απαρχή των οίκων εργασίας που γνωρίζουν άνθηση κατά την –υπό εμποροκρατικό πνεύμα– βασιλεία της Ελισάβετ, αρχής γενομένης από το ίδρυμα Bridewell του Λονδίνου που ιδρύεται το 1557 με το διπλό στόχο να προνοήσει για, και να συνετίσει, τους ά(ν)εργους διακονιάρηδες.¹⁸ Το 1662 ο William Petty θα προτείνει την απασχόληση ανέργων σε έργα οδοποιίας (αλλά και σε οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα) προς αποφυγή επαιτείας.¹⁹ Ας σημειωθεί ότι, στην Αγγλία του 17ου αιώνα, το 30-50% του άρρε-

16. Βλ. John Hadwin, 1981, «The Problem of Poverty in Early Modern England», στο Thomas Riis (ed.), *Aspects of Poverty in Early Modern Europe*, Firenze, σ. 227 κ.ε.. Ο Hadwin θεωρεί ως κυριότερη αιτία της ένδειας για την αντίστοιχη περίοδο τον υπερπληθυσμό, αν και δεν παραλείπει να αναφέρει τις θεμελιώδεις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής και τις μετατροπές που τις συνόδευσε (περιφράξεις κ.λπ.).

17. Η διάκριση των πραγματικά ανίκανων για εργασία (για ηλικιακούς ή παθολογικούς λόγους) και των «φυγόπονον αλητών», οι οποίοι κρίνονται με ψυχολογικούς όρους, θα παραμείνει στην αντίστοιχη ανάλυση του φαινομένου για αιώνες. Τυπικό παράδειγμα από την ελληνική βιβλιογραφία είναι το έργο του Μενέλαου Μπακατσούλα, 1944, *Οι φυγόπονοι επαίται και αλήται. Εργληματολογική, σωφρονιστική και συγκριτική μελέτη*, διατριβή επί διδακτορία εγκριθείσα υπό της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, εκ του Τυπογραφείου Χωροφυλακής.

18. Βλ., για παράδειγμα, Thomas Riis, 1981, «Poverty and Urban Development in Early Modern Europe (15th-18th/19th centuries): A General View», στο Thomas Riis (ed.), *Aspects of Poverty in Early Modern Europe*, Firenze, σ. 17.

19. William Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions (1662). The foundations of Public Finance*, Vol. II, Cheltenham UK, ed. Peter Jackson, σ. 258-259.

νος πληθυσμού ήταν υποαπασχολούμενο. Το 1704 ο συγγραφέας του *Robinson Crusoe*, Daniel Defoe, θα τονίσει, με ένα κείμενο που απευθύνεται στα μέλη του αγγλικού Κοινοβουλίου, ότι «η ελεημοσύνη δεν είναι αγαθοεργία» («Giving Alms no Charity») και θα στραφεί ενάντια στην ίδρυση δημοτικών οίκων εργασίας, καθώς αυτοί θα έχουν καταστρεπτικές συνέπειες για τις ιδιωτικές χειροτεχνίες. Η πρόταση του Defoe είναι η μείωση των αγαθοεργών ιδρυμάτων και η ώθηση των επαιτών προς εργασία με κατώτερο μισθό στις υπάρχουσες χειροτεχνίες, καθώς «ένας φτωχός άνθρωπος που αναζητεί εργασία έστω για μία ημέρα θα μειώσει την τιμή της εργασίας σε όλο το έθνος, διότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να λιμοκτονήσει και [έτσι] θα εργαστεί για οτιδήποτε παρά να υποφέρει από έλλειψη». Η καταπολέμηση του φαινομένου της επαιτείας, ιδιαίτερα η νομική της βάση, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα μεγάλη σκληρότητα, ενώ η εκδίωξη των περιπλανώμενων επαιτών θα συνεχίσει να αποτελεί στόχο της νομοθεσίας μέχρι και το 19ο αιώνα (Αυστρία, 1885, «Vagabundengesetz»· Βέλγιο, 1891, loi pour la répression du vagabondage et de la mendicité).²⁰ Οι προσπάθειες αυτές θα συνεχιστούν, και όχι μόνον στην Αγγλία, όταν πλέον το «ζήτημα των απόρων» θα ενσωματωθεί στο ακόμη μεγαλύτερο «κοινωνικό ζήτημα», που θα αποτελέσει και την ιστορική βάση διαφορετικών και αντιπαρατιθέμενων κοινωνικών θεωριών. Σε μια πρώτη φάση, όπως θα τονίσει ο Marx, οι «πλάνητες» πλέον χωρικοί προτιμούν να γίνουν ληστές, διακοινάρηδες και ζητιάνοι, αντί να υποταχθούν στο σύστημα της χειροτεχνίας.²¹ Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί ότι αυτή είναι η τελευταία «ηρωική» στάση των προνεωτερικών κατώτερων στρωμάτων.

Αυτό δεν ισχύει για τους Κραβαρίτες και τον Τζιριτόκωστα. Η επαιτεία που αντιπροσωπεύει ο Ζητιάνος προέρχεται (επίσης στη θεώρηση του Καρκαβίτσα) από δομές που μόλις μετά βίας και υπό όρους έχουν προσεγγίσει τις τυπικές νεωτερικές συνθήκες του βίου, όσον αφορά την παραγωγή πλούτου.²² Λόγω της ένδειας που τους περιβάλλει, οι Κραβαρίτες ενσαρκώνουν μία «σκοτεινή», θα έλεγε κανείς, ιστορικότητα με τη μορφή της

20. Βλ. το αναφερόμενο έργο του Μ. Μπακατσούλα, όπου παρατίθενται διεξοδικά τα νομικά πλαίσια πολλών χωρών προς ρύθμιση και έλεγχο της επαιτείας.

21. Karl Marx, 1983, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Werke, τόμος 42, Βερολίνο, σ. 414.

22. Υπό αυτή την άποψη, η μορφή της επαιτείας που περιγράφει ο Καρκαβίτσα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υποπερίπτωση των αντίστοιχων παραθέσεων του Max Weber, όσον αφορά τις μορφές του οικονομικού πράττειν: «Η "χρηματοδότηση", δηλαδή ο εξοπλισμός με

παράλληλης (ή: παράπλευρης) οικονομικής δράσης, η οποία, στην αντίληψη του Καρκαβίτσα, θυμίζει την καταγωγή της από αρχαίους χρόνους. «Είναι ούτοι οι πιστοί θεματοφύλακες των Μαζών, οίτινες εξημέρουν τους αγριωτέρους όφεις, των Μηναυρτών και Φαρμακομάντεαν, οίτινες συνεκράτουν την ροήν του αίματος με το μώλυ και το τριπόλιον, τον ασφόδελον και την ιεροβοτάνην και απήλλαττον τους δαιμονιώντας δια των Εφεσίων λογίων, των τριχών, ονύχων, ριζών και πτυσμάτων» (Τ 211). Η ίδια «αρχαϊκή» εικόνα σηματοδοτείται και από τον κύριο «εξοπλισμό» του ζητιάνου, από το ραβδί του. Ως ένα είδος αρχέγονου εργαλείου (Ζ 125-126, 148· Τ 214), που συνδυάζει αμυντικές και εργαλειακές λειτουργίες (στον δε Τζιριτόκωστα χρησιμεύει και ως χρηματοθήκη), το ραβδί συμβολίζει την πρωταρχική θέση του ζητιάνου, τη συγχώνευση πολλαπλών λειτουργιών σε μια απλή μορφή, την (ενίοτε δυσοίωγη) αυτοτέλεια μιας υπατάκτου ύπαρξης.²³

Ο Ζητιάνος είναι υπό αυτή την άποψη μια «επιδρομή» της αρχαιότητας, μια αντιστροφή της γενεαλογίας του αντίστοιχου φαινομένου, σε έναν τόπο εντός της νεωτερικότητας, που φαίνεται να έχει αποτύχει ως προς τη διώρυξη του πολιτικού και κοινωνικού του ορίζοντα. Εντούτοις, η εμμονή σε μια τέτοια ερμηνεία δεν θα μπορούσε εύκολα να αντιμετωπίσει την κατηγορία του ιστορισμού ή του δομισμού. Ο Τζιριτόκωστας δεν αντιπροσωπεύει απλώς μια οικονομική αρχαιότητα, φερόμενος (με απόλυτο τρόπο) ως σύμβολο μιας υπόστασης που λανθάνει και παραδοκεί στο ιστορικό γίνεσθαι. Ήδη το γεγονός της χρηματικής μεσολάβησης, της παιδείσης και του στρατηγικού αναλογισμού σε αυτήν την τέχνη υποδηλώνει ότι

εξοικονομημένες ωφέλειες, ενός συνδεσµατικού πράττειν μπορεί –σε μία παράθεση των απλούστερων τύπων– να είναι οργανωµένη [µεταξύ άλλων τύπων· Θ.Γ.] µέσω επατείας: τυπική µορφή για ορισµένα είδη ασκητικών κοινοτήτων. (...) Στην Ινδία βρίσκονται επίσης και µη θρησκευτικές κάστες επατιών, ενώ αλλού (ιδιαίτερα στην Κίνα) σύνδεσµοι επατιών. (...) Σε αυτές τις περιπτώσεις η επατεία µπορεί να συστηµατοποιείται ευρέως (περιφερειακά) και µονοπολιακά και, λόγω του αισθήµατος καθήκοντος ή ιδιοτέλειας που διακατέχει τους επατιούµενους, µπορεί να µεταβαίνει υλικώς από τον ασταθή χαρακτήρα σε εκείνον των εισφορών». Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. rev. Auflage besorgt von J. Winkelmann, Tübingen, 1985, σ. 114.

23. Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις του Δημήτρη Καλιτσουανάκη όταν ερευνά τη γενεαλογία των ανθρώπινων εργαλείων: «Την ράβδον εχρησιμοποίησεν ο άνθρωπος ως βοηθητικόν της πορείας του, ως όπλον κατά θηρίων και εχθρών, ως µοχλόν, δι' ἀγκιστροσιν βαρών, ως υποστήριγµα της πρώτης καλύβης του, ως σκαπτήρα δι' αναζήτησιν ριζών, ως πάσσαλον, ως ρόπαλον, ως τριπτήρα, ως δόρυ». *Ιστορία του οικονοµικού βίου. Παραδόσεις*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1943, σ. 37-38.

ορίζεται και αυτός από τα όρια (ή την ευρύτητα) της αντίστοιχης εποχής, η οποία, απαξιωμένη στα μάτια του («Ένοχος αυτός προ της συνειδήσεώς του, έκρινε και όλην την άλλην ανθρωπότητα ένοχον προ αυτού», Τ 214), καθίσταται πλέον απλό μέσον για τη δική του υποκειμενικότητα. Η εμφάνιση του ζητιάνου στο θεσσαλικό χωριό και η επερχόμενη «διάλυσή» του από τους χειρισμούς του υποδεικνύει τη σχετικότητα και διατάραξη του αντίστοιχου κοινωνικού ιστού, καθιστώντας το ζητιάνο οριοδεικτή των ουσιαδών κοινωνικών σχέσεων και αποτέλεσμα της άρσης τους.²⁴

Κατά την ανάλυση του έργου του Καρκαβίτσα, ο Δημήτρης Τσάκωνας, χωρώντας από τις δικές του μεθοδολογικές/κοινωνιολογικές προκείμενες, επισημαίνει «ότι ο Καρκαβίτσας εις τον Ζητιάνον του θέτει ψυχραίμως τας ληστρικής αρχάς της εμπορικής μας οικονομίας».²⁵ Η άποψη αυτή, συνδυασμένη με την αντιπαράθεση της «ανθρωπιστικής παράδοσης του Μοριά εις βάρος της ληστρικής αντιλήψεως της Ρούμελης» (ό.π., σ. 206), ισχύει τόσο, όσο και τα ύστερα ιστοριστικά πλαίσια από τα οποία ο Τσάκωνας αντλεί τα πρότυπά του. Ομολογουμένως, ο Ζητιάνος θα μπορούσε να αποτελέσει τη λογοτεχνική έκφραση ενός προσωποποιημένου τύπου του οικονομικού πράττειν που βρήκε ευρεία εφαρμογή στον ελλαδικό χώρο, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα.²⁶ Βεβαίως όμως, η αντίληψη περί ληστρικής ή τυχοδιωκτικής κεφαλαιοκρατίας, στο βαθμό που μεθοδεύεται από τον Τσάκωνα και με αξιολογική προδιάθεση, θα πρέπει, θεωρητικά, να απαντήσει σε εκείνη την κριτική που απευθύνεται ακριβώς στην ιστοριστική αντίληψη της κεφαλαιοκρατίας, ως μιας μορφικότητας που μεταλλάσσεται ανά τους αιώνες, όπως άλλωστε και στο αίτημα γενετικής συγκρότησης του «τύπου» καθ'αυτόν. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να συμφωνήσει με τον Τσάκωνα τόσο για το ότι ο Καρκαβίτσας αποτελεί αντίποδα του Παπαδιαμάντη όσο και για το ότι στο Ζητιάνο «η κοινότης ως σύνθε-

24. Όπως με οξυδέρχεια σημειώνει ο Πέτρος Χάρης, «ο ζητιάνος όμως δείχνει πόση είναι η αντίσταση μιας κοινωνίας», *Νέα Εστία* (ό.π.), σ. 1255.

25. Δημήτριος Τσάκωνας, *Αι κοινωνικά ιδέα του Καρκαβίτσα*, σ. 200. Το κείμενο συμπεριλαμβάνεται, με προσθήκες και μικρές αλλαγές, στο έργο του ίδιου, 1992, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και πολιτικής κοινωνίας* (δευτέρα έκδοση επηυξημένη), 3ος τόμος, Αθήνα, εκδ. Σάφρον.

26. Βλ. επίσης την αντίστοιχη άποψη του Φώτου Πολίτη ότι «ο Τζιζιτόκωστας δεν είναι απλώς ένας κοινός τύπος Κραβαρίτη. Είναι ο Έλλην πολιτικός, ο Έλλην επιστήμων, ο Έλλην χωματιστής ή έμπορος, ο ολέθριος “έξυπνος” Ρωμός της εποχής μας (...)», *Νέα Εστία* (ό.π.), σ. 1208. Αυτό όμως θα μπορούσε να ισχύσει και για τον Βαλαγά, ο οποίος «κατατροπώνεται» από τον Τζιζιτόκωστα.

τος οργανική μονάς παραγωγής αποτελεί ανεπίστρεπτον πλέον παρελθοντολογία, δεν είναι ούτε καν παράδοσις» (ό.π., σ. 202). Ως πρόβλημα παραμένει εντούτοις η δυναμική του έργου όπως περνά μέσα από τον διυποκειμενικό καθορισμό του Ζητιάνου. Η αντίληψη του παρόντος κειμένου: ότι πρόκειται για μια κατάσταση σχετικοποίησης ή αποσάθρωσης κάποιων –παραδοσιακών– δομών με αποτέλεσμα την αποδέσμευση και στιγμιαία κυριαρχία κάποιων «τυχοδιωκτικών» πρακτικών, αποτελεί τόσο προοιωνισμα μιας, απλώς θεωρητικά εκφραζόμενης, «φυσικής κατάστασης», αλλά και κινδυνεύει να ολισθήσει σε ιστοριστικές τυποποιήσεις των ιστορικών μορφών επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, ή ίσως και δομοτικής ερμηνείας του πράττειν. Η παγίωση μορφών ιστορικής συμπεριφοράς στο πρόσωπο του ζητιάνου αποκαλύπτεται ως «ημαρτημένη» καθώς δεν καταφέρει να εξηγήσει αυτές καθαυτές τις ιστορικές προϋποθέσεις από τις οποίες πηγάζει. Αυτό που μένει ανοικτό, έστω και ως πρόκληση ή ζητούμενο από την «ασφυκτική» κατάσταση του Νυχτερεμιού, είναι η πραξολογική δυνατότητα υπέρβασης αυτού του πλαισίου. Ήδη η έξυπνα συγκροτημένη δράση μέσα από οιονει αντεστραμμένα πρόσημα (ο παπάς του χωριού σταυροκοπιέται ευχόμενος την εκ νέου κυριαρχία των Τούρκων στο χωριό) διαγράφει, εν είδει ερωτήματος, την πρόκληση εκείνης της δυνατότητας για ανασυγκρότηση των δομών του πράττειν σε βάσεις αλληλεγγύης και διαφωτισμένης συνείδησης. Η δυνατότητα αυτή όμως, όσο και αν υπάρχει σπερματικά στο έργο (ο ίδιος ο Τζιριτόκωστας φαίνεται να είναι ο μοναδικός, έστω, που κατέχει τη γνώση των κινήτρων του πράττειν, εντάσσοντάς την βέβαια σε έναν αποκλειστικά εργαλειώδη –και γι' αυτό αποκρουστικό– λόγο του εγωισμού του) βρίσκεται κατ' ουσίαν έξω από το ίδιο. Όσο είναι αναμφισβήτητο ότι ο Καρκαβίτσας δρα με διαφωτιστική και κριτική πρόθεση, άλλο τόσο αποδεικνύεται προβληματικό το «απρόσιτον και υψηλόν μάθημα της ελληνικής ελευθερίας» (ό.π., σ. 207) που ευαγγελίζεται ο Τσάκωνας.

Ο κυμαινόμενος χαρακτήρας του έργου θα μπορούσε βεβαίως (μετά από επαρκείς μεσολαβήσεις) να αναχθεί στην ταραγμένη εποχή κατά την οποία γεννιέται (βλ., ιδιαίτερα, Βίττι, ό.π., σ. 95-96): εντούτοις, είναι ακριβώς αυτή η ταλάντευση μεταξύ συμβολικής και ιστορικής/πραγματι-

27. Υπό αυτή την έννοια, θα έπρεπε να γίνει αντιληπτή και η παράθεση του Θανάση Παπαθανασόπουλου στη συλλογή του *Λαογραφικά μελετήματα* (Αθήνα, εκδ. Ι. Σίδερης, 1980, σ. 143-148), ότι «αρχική ανομολόγητη πρόθεση [του Καρκαβίτσα ήταν] η κατασκευαστική των ορεινών πληθυσμών της Ναυπακτίας» (ό.π., σ. 144), όπου «βγάζει το φαρμάκι της προκατάληψης του για τα Κράβαρα» [sic!] (ό.π., σ. 147). Σε παρόμοιες παραθέσεις καθίστα-

κής δυναμικής που χαρίζει στο διήγημα την ιδιότητα της (οιονεί) αναβίωσης του, πέρα ακριβώς από εκείνες τις (πεπερασμένες) συνθήκες γέννησής του.²⁷ Ο Ζητιάνος αποδεικνύεται ένα γόνιμο κείμενο.

ται (οδυνηρά) σαφής η διάκριση μεταξύ στενής και ευρείας ιστορικότητας, ένας διαχωρισμός που αποτελεί και πλαίσιο θεματοποίησης της εκάστοτε λαογραφικής παρατήρησης. Είναι αυτονόητο ότι η πορεία και ο «βίος» του έργου (για να μνημονεύσουμε τον Walter Benjamin) είναι ανεξάρτητα από την πορεία του «πραγματικού» Κώστα Τσίφου, που αποτέλεσε, κατά Παπαθανασόπουλο, το πρότυπο για τον Τζιζιτόκωστα του Καρκαβίτσα (βλ., επίσης, του ίδιου, «Ο αληθινός “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 1230-1232).